

Edukacja środowiskowa w działaniach społeczności lokalnych

LIGIA TUSZYŃSKA*

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Streszczenie

Celem publikacji jest przegląd i analiza artykułów związanych z działaniami środowiskowymi społeczności lokalnych w ciągu 20 lat obecności czasopisma *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa* na forum periodyków naukowych. Losowo wybrano 10 artykułów zamieszczonych w dziale zatytułowanym „Lokalne działania środowiskowoedukacyjne”. W publikacjach tych zostały opisane projekty naukowe i edukacyjne realizowane przez Autorów. Podczas analizy jakościowej tekstów artykułów, okazało się, że część projektów jest ściśle związana z działalnością szkoły i te zakwalifikowano jako edukacyjne. Druga część spełnia kryteria projektów naukowych (badawczych). Oba typy projektów przyniosły wymierne efekty praktyczne. Przeanalizowano ich tematykę a przede wszystkim konkluzje z nich wynikające. Tematyka artykułów dotyczyła przede wszystkim: edukacji dla zrównoważonego rozwoju lokalnych społeczności z udziałem miejscowych samorządów i szkół. W podsumowaniu zwrócono uwagę na to, że na przestrzeni 20 lat istnienia czasopisma EBiŚ, tematyka projektów była na bieżąco aktualizowana. Stwierdzono, że Autorzy – nauczyciele akademicy reprezentowali wyższy poziom naukowy, prowadząc profesjonalne badania. Zaś nauczyciele szkolni, którzy byli autorami artykułów wykazali się większym doświadczeniem w praktyce edukacyjnej i angażowaniu uczniów do działań lokalnych. Stąd ich artykuły wykazały większe znaczenie praktyczne, wyrażone w działaniach.

SŁOWA KLUCZOWE: społeczność lokalna, edukacja środowiskowa, projekt, działania.

Environmental education in the activities of local communities

The aim of the publication is to review and analyze articles related to the environmental activities of local communities during the 20 years of the presence of the journal *Edukacja Biologiczna i Środowiska* on the forum of scientific periodicals. 10 articles

were randomly selected, placed in the section entitled "Local environmental and educational activities". These publications describe scientific and educational projects carried out by the authors. During the qualitative analysis of the texts of the articles, it turned out that some of the projects are closely related to the school's activities and these were classified as educational. The second part meets the criteria of scientific (research) projects. Both of these projects have brought measurable practical results. Their subject matter and, above all, the conclusions resulting from them were analyzed. The topics of the articles mainly concerned: education for sustainable development of local communities with the participation of local governments and schools. In the summary, it was pointed out that over the 20 years of the existence of the EBiŚ journal, the subject matter of the projects was updated on an ongoing basis. It was found that the Authors – academic teachers represented a higher scientific level conducting professional research. School teachers who were the authors of the articles showed more experience in educational practice and engaging students in local activities. Hence, their articles showed a greater practical significance, expressed in actions.

KEYWORDS: local community, environmental education, project, activities

1. Wprowadzenie

Problem edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju przez cały czas jest aktualny nie tylko w środowisku szkolnym ale również, a może przede wszystkim, w środowisku lokalnym w skład którego wchodzi również szkoła. Istnieje potrzeba zbadania i opisanie zjawisk społecznych oraz opracowania teorii edukacji dla zrównoważonego rozwoju (ZR) (Morse, 1991). Wybrana problematyka nawiązuje również do moich badań, które prowadziłam w okresie 20 lat istnienia czasopisma EBiŚ. Środowisko jest układem stosunków przyrodniczych, ekonomicznych społecznych i kulturalnych, w których żyje człowiek. Od stanu środowiska zależy egzystencja społeczeństw. Prowadząc badania dotyczące przygotowania nauczycieli do przyjmowania roli lidera edukacji środowiskowej lokalnych społeczności, można stwierdzić, że poziom świadomości obywatelskiej nauczycieli wzrasta (Potyrała i Tuszyńska, 2016). Jednak nie można rezygnować

z holistycznej edukacji społeczeństwa, nie tylko studentów, przyszłych pedagogów ale również nauczycieli akademickich, rodziców uczniów i sąsiadów szkoły. Celem publikacji jest przegląd artykułów w czasopiśmie EBiŚ, z działu: Lokalne działania środowiskowo–edukacyjne. Do analizy losowo wybrano 10 artykułów poruszających tę tematykę na przestrzeni lat istnienia czasopisma.

W artykule skłaniam się do podzielenia światopoglądu konstruktywistycznego, którego główne założenia wyjaśniają np. Peter Ludwig Berger i Thomas Luckmann w pracy *Spoleczne tworzenie rzeczywistości* (1983). Bardziej współczesne charakterystyki tego stanowiska przedstawiają między innymi Yvonna S. Lincoln i Egon S. Guba (2000), Thomas A. Schwandt (2007). Według konstruktywistów społecznych jednostki dążą do zrozumienia świata w którym żyją, nadając swoim doświadczeniom subiektywne znaczenie zorientowane na pewne przedmioty i zjawiska. Badacz zastanawia się nad złożonością poglądów, formułuje szerokie i ogólne pytania, które pozwalają mu konstruować znaczenie problemu. Im bardziej otwarte są pytania, tym lepiej można wysłuchać tego, co mówią ludzie. Konstruktywizm jest uważany za typowe ujęcie w przypadku badań jakościowych (Creswell, 2013).

Analizując problematykę ekologiczną społeczności lokalnych, warto skłonić się też do podzielenia światopoglądu pragmatycznego, który prezentują pragmatycy tacy jak John Dewey czy Richard Rorty..

Dość powszechne jest przekonanie że pragmatyzm jako światopogląd rozwija się na gruncie, sytuacji i ich konsekwencji a nie przyjętych założeń jak pozytywizm (Creswell , s. 36).

Pragmatyzm kładzie nacisk na praktyczną działalność i skuteczność rozwiązywania problemów. W tym przypadku badaczy interesują nie tyle metody ile problemy badawcze, poprzez które starają się wyjaśnić wszelkie

możliwe działania. Pragmatyzm bada konsekwencje działania, koncentruje się na problemach, pluralizmie i zorientowanie na cel praktyczny.

Założeniem publikacji było przeanalizowanie losowo wybranych treści artykułów w czasopiśmie EBiŚ na przestrzeni lat 2003-2022, dotyczących lokalnych działań środowiskowo edukacyjnych. W badaniach przyjęto strategię fenomenologiczną polegającą na rozpoznaniu doświadczeń autorów artykułów wobec zjawiska, jakim jest edukacja środowiskowa, na podstawie sensów, jakie nadają im uczestnicy badania. Cel badania: uzyskanie informacji o stopniu zaangażowania uczestników i badaczy w realizację kierowanych do lokalnych społeczności, w miejscu zamieszkania.

2. Edukacja: jest w niej ukryty skarb

W 1996 roku, cztery lata po Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro, ukazał się Raport Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa, dla UNESCO zatytułowany: „Edukacja: jest w niej ukryty skarb”. Raport przedstawiał cztery filary edukacji i odnosił się do kształcenia przez całe życie. Rozwój cywilizacyjny był inspiracją dla społeczeństw, aby podnosić swoje kompetencje i „nadażać za tym rozwojem” – tak też zmieniała się polityka edukacyjna na świecie. Polska nie będąc wówczas członkiem Unii Europejskiej, nie od razu zareagowała na bardzo celne założenia Raportu. Obecnie prawie w każdym projekcie edukacyjnym 4 filary edukacji stanowią zasadniczą podstawę obejmującą: wiedzę, umiejętności, wspólne działania oraz wartości.

Pierwszy filar edukacji: „Uczyć się aby wiedzieć” – dotyczy wiedzy, znajomości faktów i rozumienia treści. Wiedza jest środkiem rozumienia otaczającego nas świata. Wyjaśnia to teoria konstruktywizmu.

Konstruktywistyczną perspektywę uczenia się przedstawiają prace Jeana Piageta (1966) i Jerome'a S. Brunera (1986). Teoria wskazuje na aktywność człowieka w zdobywaniu wiedzy, niezależnie od wieku. Zdobywanie wiedzy jest procesem, który odbywa się w ciągłej interakcji z otoczeniem i konfrontacji z samym sobą. Następnie prowadzi to do rekonstrukcji obrazu własnego świata. Wiedzę zdobywamy przez całe życie, czerpiąc doświadczenie z otoczenia rodziców, rówieśników, z książek, filmów, środowiska społecznego, przedszkola, szkoły itd. Każdy człowiek odbiera wiedzę indywidualnie, ponieważ odnosi ją do swoich doświadczeń.

Ważne też są interakcje, jakie zachodzą pomiędzy nauczycielem i uczniem w określonym kontekście kulturowym. Dorota Klus-Stańska zaznacza, że to ma daleko idące konsekwencje dla metodologii i teorii wszystkich dyscyplin naukowych, w tym dydaktyki, tworzącej nowe konteksty definiowania kompetencji, dostarczanie których jest z zasady praktycznym zadaniem dydaktycznym szkoły D. Klus-Stańska, (2010).

Drugi filar edukacji: „Uczyć się, aby działać” wskazuje na zdobywanie umiejętności w procesie uczenia się. Wynika on z teorii pragmatyzmu. Znajdują się tu pewne postulaty J. Deweya aktualne dziś w pedagogice pragmatyzmu. Zakłada się, że uczenie się powinno przebiegać w procesie myślenia i działania. Daje to umiejętność rozwiązywania problemów teoretycznych i praktycznych. Owocem tych rozważań było stworzenie nowego prądu w edukacji pragmatyzmu. Dewey zaproponował termin: „nauczanie przez działanie”, zwrócił uwagę na docenienie aktywności dziecka w procesie nauczania – uczenia się, rozwój jego twórczości i zainteresowań (Nawroczyński, 1931). Od czasów Deweya rozpoczęła się również era projektów edukacyjnych dziś opisywanych jako strategia korzystająca z wielu metod i form wykorzystanych do realizacji konkretnych celów praktycznych. Zajęcia poza terenem szkoły mogą polegać na przykład na działaniach na rzecz lokalnego środowiska.

Trzeci filar edukacji: „Uczyć się, aby żyć wspólnie” – to lansowanie pracy zespołowej, respektowanie zdań innych członków grupy. Dążenie do pełniejszego zrozumienia drugiego człowieka i dostrzeganie współzależności, pozwala realizować wspólne projekty. Poszanowanie wartości pluralizmu, wzajemnego zrozumienia i pokoju – jest to edukacja demokratyczna. Podstawową zasadą w demokracji jest dobre przygotowanie nauczyciela do współpracy z uczniami, które przyniesie dobre efekty uczenia się podczas zajęć szkolnych i pozaszkolnych. Pełniejsze zrozumienie drugiego człowieka i dostrzeganie współzależności, pozwala realizować wspólne projekty.

Filar czwarty: „Uczyć się aby być” – odnosi się do sfery duchowej i refleksji. Uczeń staje się indywidualnością jako człowiek autonomicznie decydujący o własnym rozwoju. O humanistycznej edukacji można mówić wówczas, gdy rozwija ona zintegrowaną, wolną, demokratyczną i zdrową osobowość człowieka. Tym problemem zajmuje się teoria humanizmu. W humanizmie przywiązuje się większą wagę do emocjonalnych i osobistych wartości człowieka niż do jakiegokolwiek innej wiedzy. Wdrażanie cech humanistycznych w środowisku edukacyjnym ma na celu wspomaganie osiągnięcia pełnego rozwoju osobowości i nieustanne, zwiększanie zdolności do autonomii, osądu i osobistej odpowiedzialności.

Przedstawione tu cztery teorie: konstruktywizm, pragmatyzm, demokracja i humanizm, odpowiadające czterem filarom edukacji, wykorzystuje się w praktyce edukacyjnej przez nauczycieli do ewaluacji projektów, przygotowując arkusz refleksji.

3. Metodologia badań

Jak wspomniano na wstępie, analizie poddano 10 losowo wybranych artykułów z działu czasopisma zatytułowanego: Lokalne działania

środowiskowo-edukacyjne. Przeglądając spisy treści poszczególnych egzemplarzy EBiŚ na przestrzeni lat, okazało się, że dział ten nie cieszył się zbyt dużą popularnością. Autorami artykułów byli przede wszystkim akademicy dydaktycy przedmiotów przyrodniczych i nauczyciele szkolni. Nie jest to zaskakujące, ponieważ czasopismo jest przeznaczone dla tej grupy zawodowej. Nauczyciele prowadzący zarówno zajęcia przyrodnicze w uczelniach wyższych, jak i szkołach najczęściej realizują projekty środowiskowe i prowadzą badania ewaluacyjne. Wszystkie analizowane artykuły dotyczyły sprawozdań z projektów środowiskowych związanych z edukacją dla zrównoważonego rozwoju oraz współczesnych problemów nauk biologicznych i środowiskowych. Problematyka artykułów dotyczyła głównie projektów kierowanych do lokalnych społeczności, organizowanych przez miejscowe szkoły lub uczelnie. Część artykułów dotyczyła projektów naukowych przedstawianych głównie przez nauczycieli akademickich. W przeglądzie publikowanych artykułów wzięto pod uwagę 10 projektów. Niektóre nazwiska autorów powtórzyły się dwu- lub trzykrotnie w artykułach analizowanego działu czasopisma. Świadczy to o aktywności naukowej i sprecyzowanych zainteresowaniach tych badaczy.

W badaniach jakościowych problemy badawcze można sformułować dopiero po przeprowadzeniu analizy i umieścić je w wynikach badań. Tak też było w przypadku niniejszej publikacji. Dane jakie uzyskuje się w badaniach jakościowych mają charakter opisowy, są więc wyrażane słowami uczestników a nie liczbami (Creswell, 2013). W analizowanych artykułach przedstawiono 5 projektów naukowych i 5 projektów edukacyjnych, dotyczących działań środowiskowych społeczności lokalnych. Szczegółową tematykę analizowanych artykułów przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Tematyka działań środowiskowych prezentowanych w artykułach dotyczących projektów naukowych (N) i edukacyjnych (E) /Opracowanie własne/

Lp.	Tytuł artykułu	Projekt N/E	Konkluzja
1.	Władze samorządowe o współpracy w zakresie edukacji środowiskowej	N	Realizacja edukacji ekologicznej zdecydowanie lepiej przebiega w gminach województwa mazowieckiego niż w Warszawie. Zróżnicowanie poziomu edukacji ekologicznej w szkołach jest spowodowane brakiem formalnych wymagań wobec realizacji zajęć prośrodowiskowych.
2.	Wiejskie ośrodki edukacji ku zrównoważonej przyszłości	N	Autorka przedstawiła szereg konkretnych zasad opracowania programu kursów szkoły ludowej na wsi. Uwzględniła rozwój osobisty i społeczny; rękodzieło i sztukę; zdrowie i ekologię; oraz technologie informatyczne.
3.	Edukacja środowiskowa w lokalnej polityce ekologicznej	N	Ośrodki Doradztwa Rolniczego nie uwzględniają w swoim programie działania współpracy ze szkołami wiejskimi. Jest to poważna przeszkoda w budowie spójnego systemu kształcenia przez całe życie.
4.	Świętokrzyski Ośrodek Doradztwa Rolniczego jako przykład realizacji edukacji ekologicznej w zrównoważonym rozwoju	N	Ośrodki Doradztwa Rolniczego prowadzą gospodarstwa ekologiczne. Stosują różne metody i techniki doradcze, demonstracje, pokazy, <i>różne formy szkoleń konkursy wystawy</i> , wycieczki szkoleniowe. Natomiast nie uwzględniają w swoim programie współpracy ze szkołami wiejskimi. Jest to poważna przeszkoda w budowie spójnego systemu kształcenia przez całe życie.

Lp.	Tytuł artykułu	Projekt N/E	Konkluzja
5.	Realizacja założeń zrównoważonego rozwoju w gminie Andrychów	N	Gmina Andrychów charakteryzuje się znacznymi walorami krajobrazowymi. Teren objęty jest obszarem Natura 2000. Trudne są warunki do produkcji rolnej. Szansą dla rozwoju gminy może być rozwój agroturystyki. W opracowanej strategii rozwoju gmina zakłada udział lokalnej społeczności oraz organizacji funkcjonujących w gminie w podejmowaniu wszelkich działań. Stąd wyniknęła potrzeba aktywnej edukacji ekologicznej na rzecz zrównoważonego rozwoju gminy.
	Edukacja a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich	E	Istnieje pilna konieczność opracowania i wdrożenia gminnych strategii edukacji ekologicznej a realizacja działań edukacyjnych powinna być uznana za ważny element lokalnej polityki ekologicznej Gminy.
6.	Projekt edukacyjny „Na co chorują mieszkańcy Woli Batorskiej Niepołomic?”	E	Projekt dotyczy badania lokalnej społeczności przez uczniów za pomocą sondażu diagnostycznego oraz karty samooceny ucznia wykonującego projekt i karty realizacji projektu. Wyniki narzędzi oceniających realizację projektu wypadły bardzo dobrze. Jednak Autorka nie podała w artykule wyników badań mieszkańców, aby odpowiedzieć na pytanie zadane w tytule.
7.	Edukacja przyrodnicza w środowisku lokalnym	E	Przedstawia zajęcia uczniów na szkolnej działce. Opracowano czynniki determinujące sukcesy w nauce.
8.	Edukacja środowiskowa krokiem do patriotyzmu	E	Autorka wykazała związek między patriotyzmem lokalnym a stanem środowiska.

Lp.	Tytuł artykułu	Projekt N/E	Konkluzja
9.	Zajęcia terenowe na ścieżce edukacyjnej „z Łopusznej na Janówki” w Gorczańskim Parku Narodowym	E	Efekty edukacyjne zajęć na terenowej ścieżce to: aktywność i zaangażowanie w wykonywane zadania, poprawność merytoryczna oraz dodatkowa aktywność uczniów. Zaangażowanie w opisywanie wybranych gatunków roślin lub zwierząt świadczy o dobrze przygotowanych wzorach dokumentacji dla poszczególnych grup uczniów przez nauczycieli.
10.	Możliwości prowadzenia edukacji środowiskowej na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego	N	Przedstawiono projekt edukacyjny jako strategię działań wpływającą na zwiększenie atrakcyjności zajęć poza szkołą. zwrócono uwagę na znaczenie kontaktu z przyrodą uczniów i wykorzystanie potencjału przyrody i infrastruktury dydaktycznej w parkach narodowych.

4. Omówienie wyników

Podczas analizy losowo wybranych artykułów z czasopisma EBIŚ okazało się, że różniły się one poziomem naukowości. Wynika to z tego, iż zasady prowadzenia projektów naukowych opartych na profesjonalnych badaniach, z wykorzystaniem wystandaryzowanych narzędzi badawczych, są inne od projektów edukacyjnych prowadzonych przez uczniów pod kierunkiem nauczyciela. Moim zdaniem zaskakujące jest to, że projekty edukacyjne przyniosły, jak się wydaje, więcej korzyści społecznościom lokalnym niż te naukowe, których wyniki przekazano władzom lokalnym. Być może w wyniku głębszej analizy i zbadania efektów poszczególnych projektów naukowych okazałoby się, że wyniki zostały wykorzystane w lokalnych samorządach do poprawy lokalnych warunków środowiskowych. Jednak wydaje się, że sam udział lokalnych społeczności w projektach edukacyjnych był większy i bardziej zaangażowany. Być może w przypadku

analizy większej liczby artykułów naukowych związanych z działalnością środowiskową społeczności lokalnych okazałoby się, że jednak władze samorządowe wykorzystują wnioski z nich płynące. Z analizowanego materiału wynika, że np. Ośrodki Doradztwa Rolniczego oraz władze samorządowe nie uwzględniają w swoich programach działania współpracy ze szkołami wiejskimi a jest to poważna przeszkoda w budowie spójnego systemu kształcenia przez całe życie (Kowalak, 2010, Fudali, 2011).

Projekty naukowe (N) przedstawione w artykułach dotyczyły głównie edukacji społeczności lokalnych gminy, wsi lub dzielnicy i przedstawione zostały w artykułach opracowanych przez nauczycieli akademickich. Okazało się, że realizacja edukacji ekologicznej zdecydowanie lepiej przebiega w gminach województwa mazowieckiego niż w Warszawie. Zróżnicowanie poziomu edukacji ekologicznej w szkołach jest spowodowane brakiem formalnych wymagań wobec realizacji zajęć prośrodowiskowych (Strumińska-Doktor, 2006).

Z badań wynika, że naukowcy przygotowali szereg konkretnych zasad opracowywania programu kursów np. szkoły ludowej na wsi oraz plany działania i współpracy ze szkołami wiejskimi. Uwzględniono rozwój osobisty i społeczny, rękodzieło i sztukę, zdrowie i ekologię oraz technologie informatyczne. Ośrodki Doradztwa Rolniczego prowadzą gospodarstwa ekologiczne. Stosują różne metody i techniki doradcze, demonstracje, pokazy różne formy szkoleń, konkursy, wystawy, wycieczki szkoleniowe. Natomiast nie uwzględniają w swoim programie współpracy ze szkołami wiejskimi jest to poważna przeszkoda w budowie spójnego systemu kształcenia przez całe życie (Fudali, 2011).

W jednym z projektów opracowano charakterystykę przyrodniczą Gminy Andrychów, która posiada znaczne walory krajobrazowe a jej teren objęty jest obszarem Natura 2000. Szansą dla rozwoju gminy może być rozwój agroturystyki. W strategii rozwoju gmina zakłada udział lokalnej społeczności oraz organizacji funkcjonujących w gminie w podejmowaniu wszelkich działań.

Stąd wyniknęła potrzeba aktywnej edukacji ekologicznej na rzecz zrównoważonego rozwoju gminy. Szkoły zostały tu pominięte (Nycz i Potyrała, 2012).

Projekty edukacyjne (E) opisane zostały przez nauczycieli uwzględniały przeważnie uczniów i rodziców jako lokalną społeczność i miały charakter sprawozdawczy. Zwracano w nich uwagę, że istnieje pilna konieczność opracowania i wdrożenia gminnych strategii edukacji ekologicznej a realizacja działań edukacyjnych powinna być uznana za ważny element lokalnej polityki ekologicznej Gminy. Jednak nie wiadomo, czy taka inicjatywa wychodziła od szkół. Widać, że niektórzy nauczyciele podejmowali próbę organizowania projektów badawczych przy udziale uczniów. Jeden z opisywanych projektów: „Na co chorują mieszkańcy Woli Batorskiej i Niepołomic?”. dotyczył badania lokalnej społeczności przez uczniów za pomocą sondażu diagnostycznego. Należy tu pochwalić inicjatywę nauczycielki wdrażania uczniów do prowadzenia badań naukowych. Jednak w opisie projektu, poza tym, że uczniowie prowadzili wywiady z mieszkańcami, nie przedstawiono wyników tych badań poza stwierdzeniem, że wypadły bardzo dobrze (Szot, 2012). Myślę, że już samo prowadzenie badań było dla uczniów ciekawym projektem edukacyjnym.

Oryginalnym przedsięwzięciem okazał się projekt edukacyjny „Edukacja środowiskowa krokiem do patriotyzmu”. Autorka wykazała związek między patriotyzmem a lokalnym stanem środowiska przyrodniczego w którym żyje młodzież i powinna czuć się jego gospodarzem (Strumińska-Doktór, 2012). W artykułach zwracano uwagę na efekty edukacyjne zajęć na terenie ścieżki przyrodniczej, wskazując na: aktywność i zaangażowanie w wykonywane zadania, poprawność merytoryczną oraz dodatkową aktywność uczniów. Zaangażowanie w opisywanie wybranych gatunków roślin lub zwierząt świadczy o dobrze przygotowanych narzędziach i wzorach dokumentacji oraz zwracaniu uwagi na pracę w grupach. Opracowane tu wyniki wskazują na dalszą potrzebę rozwijania działalności projektowej zarówno naukowej, jak i edukacyjnej. Ważne jest dalsze

promowanie koncepcji edukacji dla zrównoważonego rozwoju, ponieważ w dalszym ciągu kryzys klimatyczny nie został powstrzymany. A w przypadku nauczycieli tylko ich działalność edukacyjna może przyczynić się do poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

5. Podsumowanie i wnioski

Podsumowując, uważam, że w przeglądzie wybranych artykułów z dwudziestolecia czasopisma EBIŚ, dało się zauważyć znaczenie i wykorzystanie teorii (konstruktywizmu, pragmatyzmu, demokracji i humanizmu) towarzyszących czterem filarom edukacji przez całe życie. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju, która w sposób holistyczny obejmuje wszystkie rodzaje edukacji, dotyczy całego społeczeństwa i ulega ciągłej ewolucji.

5.1. Wnioski

- Realizacja edukacji ekologicznej zdecydowanie lepiej przebiega w gminach województwa mazowieckiego niż w Warszawie.
- Szczególnie gminy wiejskie wymagają wsparcia przy opracowaniu strategii i programów kursów szkoły ludowej na wsi.
- Należy pogłębić współpracę ośrodków samorządowych ze szkołami wiejskimi w zakresie budowy spójnego systemu kształcenia przez całe życie.
- Istnieje pilna konieczność opracowania i wdrożenia gminnych strategii edukacji ekologicznej a realizacja działań edukacyjnych powinna być uznana za ważny element lokalnej polityki ekologicznej Gminy.
- Należy upowszechniać różne formy zajęć terenowych i kontakt z przyrodą na każdym etapie kształcenia formalnego i nieformalnego.

Wnioski jakie wynikają z analizowanych artykułów wskazują, że nadal należy doskonalić metody i formy edukacji, aby poszczególne jej rodzaje stały się naprawdę edukacją dla zrównoważonego rozwoju trwającą przez całe życie.

Bibliografia

- Berger, P.L., Luckmann, T. (1983). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Tłum. J. Niżnik. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Creswell, J.W., (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Tłum. J. Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fudali, I. (2011). Świętokrzyski Ośrodek Doradztwa Rolniczego jako przykład realizacji edukacji ekologicznej w zrównoważonym rozwoju. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 4(40), 51-61.
- Góralczyk, P., Szot, I. (2012). Zajęcia terenowe na ścieżce edukacyjnej „z Łopusznej na Janówki” w Gorczańskim Parku Narodowym. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 1, 76-86.
- Klus-Stańska, D. (2010). *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*. Warszawa: Żak Wydawnictwo Akademickie.
- Kowalak, A. (2010). Edukacja środowiskowa w lokalnej polityce ekologicznej. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 1(33), 15-22.
- Kowalak, A. (2011). Edukacja a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 4(40), 15-20.
- Lincoln, Y.S., Guba E.G. (2000). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. W: Y.S. Lincoln, E.G. Guba (red.), *Handbook of qualitative research* (163-188). Thousand Oaks: Sage.
- Morse, J.M. (1991). Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation. *Nursing Research*, 40(1), 120-123.
- Nawroczyński, B. (1931). *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej*. Lwów-Warszawa: Książnica Atlas.
- Nycz, K., Potyrała, K. (2012). Realizacja założeń zrównoważonego rozwoju w gminie Andrychów. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 4(44), 140-149.
- Potyrała, K., Tuszyńska, L. (2016). Animatorzy lokalni jako nowa ścieżka rozwoju zawodowego nauczycieli przyrodników. *Forum Pedagogiczne*, 2(2), 109-121.
- Schwandt, T.A. (2007). *Dictionary of qualitative inquiry* (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Smuk-Stratenverth, E. (2007). Wiejskie ośrodki edukacji ku zrównoważonej przyszłości. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 3(23), 74-84.

- Strumińska-Doktór, A. (2006). Edukacja przyrodnicza w środowisku lokalnym. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 2(18), 92-98.
- Strumińska-Doktór, A. (2007). Władze samorządowe o współpracy w zakresie edukacji środowiskowej. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 3(23), 63-71.
- Strumińska-Doktór, A. (2012). Edukacja środowiskowa krokiem do patriotyzmu. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 2(42), 109-116.
- Szot, I. (2012). Projekt edukacyjny „Na co chorują mieszkańcy Woli Batorskiej Niepołomic?”. *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 3(43), 107-112.
- Żeber-Dzikowska, I. (2005). Refleksje o organizacji i przebiegu konkursu Wojewódzkiego klubów 4 H xxxx. *Magazyn Oświatowy, Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Skierniewicach*. Styczeń, 20, 35-42.